

DOI 10.54596/2958-0048-2023-3-16-24

ӨОЖ 631.95

ҒТАМА 13.17.65

ГЕОТУРИЗМ ҰҒЫМДАРЫНЫҢ МАЗМҰНЫН АНЫҚТАУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ КӨЗҚАРАСТАР

Жайшылыков Н.К.^{1*}

^{1*}Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,

Ақтөбе, Қазақстан Республикасы

*E-mail: Nurs012kz@gmail.com

Андапта

Мақалада "геотуризм" ұғымының мәні, оның негізгі принциптері және ерекшеліктері қарастырылады. Геотуризмнің объектісі мен мақсаты анықталады. Автор туризмнің негізгі түрлерін анықтайды. Геотуризм аумақтың бірегейлігіне негізделген және қалыптасудың негізі болып табылады.

Түйін сөздер: геотуризм, экотуризм, геозиттер, геоморфоздар, тұрақты туризм.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЙ ГЕОТУРИЗМА

Жайшылыков Н.К.^{1*}

^{1*}Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова,

Актөбе, Республика Казахстан

*E-mail: Nurs012kz@gmail.com

Аннотация

В статье рассматривается сущность понятия "геотуризм", его основные принципы и особенности. Определены объект и цель геотуризма. Автор выделяет основные виды туризма. Геотуризм основан на уникальности территории и является основой для формирования.

Ключевые слова: геотуризм, экотуризм, геозиты, геоморфозы, устойчивый туризм.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONTENT OF THE CONCEPTS OF GEOTOURISM

Zhaishylykov N.K.^{1*}

^{1*}K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Republic of Kazakhstan

*E-mail: Nurs012kz@gmail.com

Abstract

The article discusses the essence of the concept of "geotourism", its basic principles and features. The object and purpose of geotourism are determined. The author identifies the main types of Tourism. Geotourism is based on the uniqueness of the territory and is the basis for the formation.

Keywords: geotourism, geopark, ecotourism, geomorphoses, sustainable tourism.

Кіріспе

Геотуризм Жер туралы ғылымдарды қоғаммен біріктірудің интеллектуалды тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады. Ол «туристерге эстетикалық бағалау деңгейінен тыс геология мен геоморфология туралы білім мен түсінік алуға мүмкіндік беретін қызметтерді көрсету» ретінде анықталады [1]. Геоморфологиялық экскурсиялар

мен жорықтар кез келген жерде және жылдың кез келген уақытында болады, өйткені жер бедерінің қалыптасу тарихына, геологиялық ерекшеліктеріне байланысты геологиялық ескерткіштерді көптеп кездестіруге болады. Геотуризм денсаулықты жақсартумен білімді нақты біріктіруге мүмкіндік береді.

Геотуризм объектілерінің ішінде бірегей жер бедері, жанартаулар, гейзерлер, сарқырамалар, каньондар, тік жағалаулар, мегалиттер бар. Ол тау саяхатымен, альпинизммен, спелеологиямен тығыз байланысты [2]. Н.А. Гвоздецкий спелеологиялық туризмдегі негізгі мағыналардың бірі «табиғатпен безендірілген, спелеологтардың ғана емес, сонымен қатар әлемнің көптеген елдерінен келген көптеген туристердің баратын нысаны болып табылатын таңғажайып жер асты сарай-үңгірлері» деді [3].

Егер экотуризм ең алдымен биологиялық әртүрлілікке сүйенетін болса, геотуризм геологиялық құрылымдардың (жарықтар, қатпарлар, стратификациялар, қабаттар), пайдалы қазбалар, тау жыныстары, қазбалар және жер бедері пішіндерінің геоәртүрлілігіне негізделген. Геоәртүрлілік пен биоәртүрлілік арасында айқын, бірақ әлі жеткілікті зерттелмеген ландшафттық байланыс бар. Сондықтан экотуризм мен геотуризм ұқсас болуы мүмкін. Олар бірге қоршаған ортаны неғұрлым тұтас түсінудің негізін құрайды.

Біз геотуризм мен экотуризмді ғылыми туризмнің бір бөлігі ретінде қарастырамыз. Бұл арқылы біз туризмнің барлық түрін, зерттеу элементімен байланысты айтамыз. Мысалы, археологиялық туризм қазба жұмыстарымен байланысты болса, онда бұл ғылыми туризм, ал археологиялық қазбаларға қарапайым бару өлкетану немесе тарихи экскурсиялармен қатар танымдық туризмге жатқызылады.

Ғылыми туризм – экскурсияның табиғи жалғасы және кеңеюі. Олардың кейбіреулері туристік өнімді жасамай дами алмайды. Сондықтан, ХХІ ғасырдың тенденциясы жаратылыстану-ғылыми музейлер қызметінің ғылыми туризммен ұлғайған үйлесімі болды. Мысалы, Хьюстондағы (АҚШ) Жаратылыстану ғылымдары музейі олар үшін Хьюстондағы көптеген ұлттық саябақтарды пайдалана отырып, саяхат және экспедиция бағдарламаларын ұйымдастырады. Орман алқаптары саябағында қызығушылық танытқандар динозавр сүйектерін қазуға қатыса алады [4].

Музей жұмысы мен ғылыми туризм синтезінің ұқсас формаларын Мәскеу мемлекеттік университетінің география мұражайы жасаған. Қалқымалы университет жүргізетін экспедициялардың басты ерекшелігі – ресейлік ғалымдардың, университет студенттерінің, жастардың тұрақты байланысы мен бірлескен шығармашылығы бар маршрут бойында халықпен «зерттеу арқылы білім алу» және тәрбие жұмысын жүргізу ұстанымы болып саналады. Оған ғалымдар, мектеп оқушылары, сонымен қатар ауылдар мен қалалардың тұрғындары қатысады. Экспедицияға қатысушылар ғылыми-зерттеу және оқу-ағарту жұмыстарының әртүрлі нысандарын, соның ішінде далалық экскурсияларды бірлесіп жүргізеді [5].

Геологиялық объектілерді мұражайландыру олардың сақталуына қызмет етеді. Кола түбегіндегі ультра терең ұңғыма 1972 жылдан бері бұрғыланып, 12 шақырымға жетті. Құдық 1992 жылы ұңғыма сақталып келді. «Хауптборунг» ультра терең ұңғымасы 1990 жылдан 1994 жылға дейін бұрғыланып және 9 км-ге жетті. Содан кейін ол туристік орын және мұражай мәртебесіне ие болды. Осылайша ол жердің ішкі бөлігін бақылайтын зертханаға айналды.

Геотуризм түрлерінің ішінде ауылдық, қалалық, жер асты және үңгірлік, су асты, метеорит, тау-кен, шытырман, жанартаулық, сауықтыру, спорт түрлері бар [6]. Жердің геосфералары туралы білімдерді біріктіру негізінде әлеуметтік геоморфология және

оның жеке салалары (экологиялық, қалалық, эстетикалық геоморфология) [7] геотуризмнің сәйкес түрлерімен пайда болды. Мәдени геоморфология [8] шеңберінде геотуризм, мысалы, ескерткіштерді, ғимараттарды және аландарды жасау үшін пайдаланылатын тас материалдарының жиынтығы қарастырылған кезде сәулетпен өзара әрекеттеседі. Геотуризм объективіне киелі геоморфологиялық нысандар да кіреді. Бұл киелі таулар, асулар, үңгірлер болуы мүмкін.

Нәтижесінде геотуризм ауқымды туризм түріне жатады. Бұған ландшафттың морфолитогендік негізін зерттеуден бастап [9] пайдалы қазбалардың, қазбалар мен тау жыныстарының табиғи коллекцияларын жинауға дейінгі әрекеттер кіреді. Геоморфология сонымен қатар геотуризмнің ландшафттық және мәдени фокусының негізі ретінде қызмет етеді, ол аймақтың геологиясын, қоршаған ортасын, мәдениетін, эстетикасын, гео мұрасын және тұрғындардың әл-ауқатын ескере отырып, оның бірегейлігін сақтайды [10].

Зерттеудің мақсаты

Геотуризм түсінігін, оның сипаттамаларын зерттеу және талдауда М.Ю. Волгина, кез келген терминдер жүйесін талдайды. Ескі терминдер сәтті аналогтармен ауыстырылады, бұл ескілердің жойылуына әкеледі немесе белгілі бір ғылым саласындағы мәселелерді шешу процесінде кейбір мағыналар мен олардың сипаттамаларын нақтылауға әкеледі. Осы мақсатқа байланысты геотуризм терминінің геозиттерді геоконсервациялаудан тұрақты туризм түріне дейінгі эволюциясын сипаттауды қажет етеді. Бұл терминді түсінудегі өзгерістер мен оның сипаттамаларының күрделенуіне әкелетін себептерді анықтайды.

Зерттеудің материалдары мен әдістері

Геотуризмді тұрақты туризм бағыттарының бірі ретінде зерттеу және геотуризм саласындағы шетелдік, отандық теориялық және практикалық жұмыстарға, геопарктер, БҰҰ веб-сайттарында жалпыға қолжетімді геотуризм бойынша материалдарға талдау мен синтез әдістері қолданылды.

Пікірталас

1995-2000 жылдар аралығындағы ғылыми жарияланымдарда еуропалық геотуризм мектебін дамытуға бағытталған бағыт айқын көрінеді, оның негізін салушы Т.А. Хосе. Басты мақсаты геоконсервация, геозиттер мен геоморфозиттер [11]. 1970 жылдары Табиғатты қорғау кеңесі Англия, Шотландия және Уэльстің геологиялық және геоморфологиялық ерекшеліктерін кешенді бағалауды тапсырды (Геологиялық Қорғау шолуы GCR). Бағалау 1990 жылы аяқталды. Бағалау Ұлыбритания бойынша ерекше ғылыми қызығушылық тудыратын 3000-нан астам сайтты (SSSI) анықтады. Бірақ елде заңмен қорғалатын табиғи қорықтар мен ерекше ғылыми қызығушылық тудыратын орындардан тыс геология, геоморфология және топырақ үшін ең құнды және маңызды жерлері көп болды. Сондықтан геоконсервацияны қазір жергілікті геологиялық қоғамдардан бастап мемлекеттік органдарға дейін кең ауқымды ұйымдар жүзеге асырады. Орынның географиялық сипатын – оның қоршаған ортасын, мәдениетін, эстетикасын, мұрасын және тұрғындарының әл-ауқатын сақтау немесе жақсарту тұрғысынан – геотуризмді 2000 жылы Д. Туртелло қарастырды [12].

Геотуризмнің ерекшеліктерін талқылауда, экологиялық және мәдени ортаны қорғауға, сақтауға, мәдени шынайы туристік тәжірибені қамтамасыз етуге ерекше мән береді. Геологияның қызықты элементтерін қамтитын табиғи объектілер мен ландшафттарды пайдаланатын әрі дидактикалық және ойын-сауық түрінде әсерлерге негізделген туризмнің жаңа түрі ретінде геотуризм туралы Дж.П. Пламонд

зерттеулерінде қарастырды [13]. Туризмнің осы түрінен геопарктерді дамыту арқылы табыс табуды ұсынған. Осылайша, 2000 жылдан бастап геотуризмнің неғұрлым жалпы анықтамалары мерзімді басылымдарда оның ерекшеліктерін көрсетпей, бірақ аумақты оның қолданыстағы түрінде сақтау қажеттілігін, әсер ету экономикасына сілтеме жасай отырып, пайда табу қажеттілігін көрсете бастады. Р. Доулинг, Д. Ньюсом геотуризмді геология мен ландшафтқа негізделген табиғи аймақтардағы туризмнің тауашалық түрі ретінде түсінеді. Кейінгі жұмыстарда олар тәуелсіз немесе геологиялық объектілерге баратын экскурсиялық топтың бөлігі ретінде болуы мүмкін екенін атап өтті. Геологиялық нысандарға гидсіз өз бетіңізше бару ЮНЕСКО сайтында айтылған тұрақты туризмді дамытуға бағытталған бірқатар білім мен дағдыларды меңгеруге ықпал етпейді. Б. Джойс сонымен қатар геология мен геоморфологияға қызығушылық танытатын туристерді ерекше атап өтті [14].

Кейінгі еңбектерінде Х. Мегерль геотуризм жердің және ландшафттардың тарихын, оның ішінде геозиттердің флора және фаунасымен өзара әрекеттесуін қамтитын тақырыптық туризмге жатады деп жазады. Оларды адамдар пайдаланды, бірақ ол «геотуризм тұрақты аймақтық даму құралы ретінде қызмет етеді, геотоптардың сақталуын қамтамасыз етуі және жер туралы білім беру арқылы хабардарлықты арттыруы керек» деп атап өтеді [15]. 2011 жылы ЮНЕСКО да геотуризм термині туралы түсінігін қайта қарады. Бұл туристік іс-шаралар аумақтың геологиясын, қоршаған ортасын, мәдениетін, эстетикасын, мұрасын және тұрғындарының әл-ауқатын ескере отырып, оның бірегейлігін қолдауға және жақсартуға тиіс [16]. Бұл анықтама геотуризмнің ерекшелігін көрсетпейді. Оны экологиялық туризм немесе тұрақты туризм ретінде қарастырды. Осы жылы Джонатан Туртелло жалпы және арнайы геотуризмді ажырата бастайды. Т.А. Хозе 2011 жылы геотуризм мен тұрақты туризм арасындағы байланысты да анықтайды. Геотуризм деп ол геозиттерге қолжетімділікті ашатын және қолдайтын туризм түрін түсінеді әрі геоморфозиттер парақшалар, экскурсиялардан бастап келушілер орталықтары сияқты ірі жаңа құрылыс жобаларына дейінгі тұрақты туристік өнімдер, қызметтерді дамыту арқылы жүзеге асады [17]. Осылайша, тек 2011 жылдан бастап геологиялық және географиялық тәсілдер геотуризм мен тұрақты туризм арасындағы байланысты көрсетті. 2012 жылы Т.А. Хозе геотуризм тұжырымдамасына және оны тұрақты басқаруға деген көзқарасын қайта қарастырды. Геозиттар (геозиттер) – геологияның маңызды элементтерін табуға болатын дәл «физикалық орын»: Жер бедері, үңгірлер, шахталар, белгілі бір геологиялық процестерді жақсы бейнелейтін карьерлер, т.б. Геоморфозит (геоморфологиялық мұра объектісі) – ғылыми, танымдық, тарихи, мәдени, эстетикалық немесе әлеуметтік экономикалық мәні бар жер бедері жер бедері пішіндерінің жиынтығы.

Жаңа анықтамада ол өзара байланысты 3 аспектіге – геоконсервация, геотарих және геоинтерпретацияға ерекше мән береді. Ол геотуризмді «осы және болашақ ұрпақ үшін жоғары бағалау, білім беру және зерттеу арқылы геозиттер, геоморфозиттер, олардың айналасындағы топографияны, сондай-ақ олармен байланысты артефактілерді түсіндіру және қолдау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, оларды сақтау үшін жағдай жасау» деп анықтайды. Р. Доулинг өз еңбектерінде аумақтың бірегейлігін түсіну геотуризм үшін маңызды екенін атап өтеді [18]. Ол үшін геологиялық негізді ландшафт пен рельефте болып жатқан процестердің уақытша аспектілері арқылы түсіндіруді ұсынады. Бұл ретте туристерге арналған экскурсияларды өткізу кезінде абиотикалық компонент осы аумақтың флорасы мен фаунасын, сондай-ақ мәдени мұраны ескере отырып сипатталатынына баса назар аударылады. Мұны тек адам әрекетінің нәтижесінде

өзгерген геологиялық негіз деп қарастыруға болады. Р. Доулинг, Д. Ньюзом екі тәсілді біріктіруге тырысып, геотуризм геозиттің биотикалық және мәдени ерекшеліктері туралы айтып, геомұра мен геоэртүрлілікті түсінуге (сақтау) ықпал ететін геологиялық және ландшафттық туризм екенін анықтайды. Оның геологиялық негіздеріне негізделген әлемді теренірек түсіну және бағалау. Бұл жағдайда геозиттер: тау-кен аймақтары (карьерлер, шахталар), ерекше қорғалатын аумақтар (ұлттық саябақтар, қорықтар және табиғи ескерткіштер), табиғи аумақтар, ауыл шаруашылығы жерлері, қала және қала маңындағы аумақтар болуы мүмкін. Бұл тұжырым жарияланған тұрақтылық критерийлерін көрсетеді. Туристер аймақтың геологиялық мұрасы, ықтимал геологиялық қауіптер және оларға қарсы әрекет ету жолдары, климаттық өзгерістердің аймаққа ықтимал әсері және т.б. туралы ақпарат алып қана қоймайды, сонымен қатар табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану қажеттілігі туралы, карьерлерде өндірілгеніне немесе қоршаған ортадан алынғанына қарамастан, олар геоконсервацияға, ландшафттың тұтастығы мен тұрақтылығын сақтауға және қоршаған ортаға ұқыпты қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді. Душинский Ф. «Геотуризм анықтамалығы» кітабына шолуында геотуризм туристерге қарапайым эстетикалық қабылдау шеңберінен шығатын білім алуға және аймақтың геологиясы мен геоморфологиясын түсінуге мүмкіндік беретін түсіндіру және қызмет көрсету құралы деп жазады [19]. Көптеген ғылыми әдебиеттерде «Геотуризм» термині 2008 жылдан бері қолданыла бастады. Осы тақырыпта бүгінге дейін 70-тен астам еңбек жазылды. Ресейлік геотуризм теоретікі Д.А. Рубан қазіргі уақытта геотуризмнің 3 мектебі, демек, «геотуризм» терминін түсінудің 3 түрлі тәсілі бар екенін атап көрсетеді: Еуропалық (геологиялық тәсіл), Американдық (географиялық тәсіл) және Азиялық (қытайлық тәсіл). Азиялық мектеп негізінен практикалық тәжірибеге негізделген және геологиялық және географиялық тәсілдерді біріктіреді. Орыс мектебі геотуризмді түсінуде кеңірек географиялық көзқарасты ұстанады. Д.А. Рубан геотуризмді геологиялық объектілерге, құбылыстарға, процестерге негізделген, белгілі бір дәрежеде сипатталатын міндетті білім беру компоненті бар туристік қызмет деп түсінеді [20].

Бірегейлік және эстетикалық тартымдылық. Бұл анықтамада тұрақты туризмнің бір ғана критерийіне – білім беруге баса назар аударылады. Ю.Н. Голубчиков пен В.И. Кружалін геотуризмге мүлде басқа позициядан қарайды [21]. Олардың пікірінше, бұл табиғаттағы геологиялық-географиялық мұражайлардың көрмелерін тамашалауды қамтамасыз ететін ғылыми туризмнің бір түрі. Басқа ғылыми әдебиеттерде геологиялық туризм термині және оның сорттары көбірек қолданылады: минералогиялық, геологиялық-минералогиялық, тау-кен-геологиялық, геологиялық-тарихи. А.И. Зайцева геологиялық туризмді зерттеу объектісі геологиялық объектілер мен процестер болып табылатын, бірақ эстетикалық ләззат әкелуге тиіс екендігіне баса назар аудара отырып, білім беру туризмінің түрі ретінде түсінеді [22]. Бұл анықтамаларда тұрақты туризм принциптерін жүзеге асыруды көрсететін ерекшеліктер де жоқ. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, геотуризм – бұл туристік инфрақұрылымның, өнімдер мен қызметтердің көмегімен ландшафттың тұтастығы мен тұрақтылығын (оның ішінде) сақтауға жағдай жасауға мүмкіндік беретін геозиттер мен геоморфозиттердегі тұрақты туризмнің түрі екенін атап өту керек. Рекреациялық жүктемелер нормаларының сақталуына байланысты қазіргі және болашақ ұрпақты геологиялық мұралармен және климаттың ландшафттың абиотикалық құрамдас бөлігіне әсерімен, ықтимал геологиялық қауіптермен және оларға әрекет ету тәсілдерімен таныстыру, геотуристерді қоршаған ортаға, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға ұқыптылықпен қарау,

сонымен бір мезгілде екеуінің де қажеттіліктерін қанағаттандыру туристер, жергілікті халық және бизнесті дамыту қазіргі мәселелердің бірі. Геотуризмнің концептуалды аппаратын қалыптастыру үшін геотуризмнің жіктелуін қарастыру қажет, өйткені туристердің геозиттерге және геоморфозиттерге қандай мақсатпен баратынын, негізгі әрі ілеспе элементарлық рекреациялық қызметтің негізі қандай туристік қызмет түрі болатынын түсіну маңызды. белсенділік. ЮНЕСКО геотуризм және оның негізін салушы Отандық және шетелдік әдебиеттерде олар жанартау, жер асты, үңгір, тау-кен, метеорит, су асты, ауылдық, қалалық, шытырман оқиғалы, спорттық, академиялық геотуризм туралы жазады. Жалпыға қолжетімді басылымдардан көріп отырғанымыздай, геотуризмнің нақты классификациясы жоқ. Егер геотуризмді аумақтық аспектісіне қарай жіктейтін болсақ, онда ішкі және шығу туризмі туралы айтқан жөн. Бастапқыда туризмнің бұл түрі ішкі туризм ретінде дамыды, бірақ 2004 жылдан бастап ЮНЕСКО геопарктерінің жаһандық желісі қалыптаса бастағаннан кейін ол сыртқа бағытталды. ЮНЕСКО деректері бойынша геопарктер геологиялық мұраны тұрақты түрде қорғау мен пайдалануға ықпал ететін аумақтар ретінде құрылған, сонымен қатар сол жерде тұратын адамдардың экономикалық әл-ауқатына ықпал етеді. Қытайдың геопарктеріне 1,5 миллиардтан астам туристтер келген. Осыған сәйкес, геотуризмдегі саяхат мақсаттарына байланысты мыналарды ажыратқан жөн:

- 1) Экологиялық геотуризм;
- 2) Білім беру геотуризмі жұмсақтық (өлкенің геологиялық мұрасын, ландшафттың морфолитогендік негізін зерттеу, геологиялық қауіптер және оларға әрекет ету тәсілдері және т.б.);
- 3) Ғылыми-бағдарлы геотуризм ғылым немесе академиялық (ғылыми зерттеулер жүргізу, білім алу және/немесе бекіту, біліктілікті арттыру). Бір жағынан, геологиялық мұра объектісінің аумағында жүргізілетін ғылыми зерттеулер осы аумақтың геологиялық құндылығын сақтау және геоконсервациялау мақсатында бағалауға, туристердің білімге деген қажеттілігін қанағаттандыруға мүмкіндік береді (рельефті және жер бедерін зерттеу үшін). Геологиялық негіз техногендік әсерге және климаттың өзгеруіне әрекет етеді, жасанды геологиялық қауіптердің себептерін анықтайды). Сонымен бірге, егер студенттер мен ғалымдардың ағыны рекреациялық жүктеменің рұқсат етілген нормаларынан асып кетсе және тиісті инфрақұрылым сайт құрылмаған болса, онда туризмнің бұл түрі тұрақтылық критерийлеріне сәйкес келмейді;
- 4) Мүдделерге негізделген геотуризм (ұжымдық минералдарды, қазбаларды және тау жыныстарын, асыл және жартылай асыл тастарды зерттеу және т.б.);
- 5) Бизнеске бағытталған геотуризм (тау-кен өнеркәсібі объектілерінде өнеркәсіптік туризмді дамыту шеңберінде ресурстарды ұтымды пайдалану тәжірибесін - тау жыныстарынан негізгі металдың көбірек пайызын алу технологиясын, сондай-ақ ілеспе пайдалы қазбаларды ілеспе өндіруді игеру мақсатында, т.б.);
- 6) Спорттық бағыттағы геотуризм.

Геоморфозиттердің шығу тегіне қарай абиотикалық ортаға негізделген табиғи геотуризмді және жасанды ортаға негізделген техногендік геотуризмді ажыратуға болады. Геозиттер мен геоморфозиттердің орналасуына қарай қалалық, ауылдық, қала маңындағы, өндірістік геотуризм және ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы геотуризм бөлінеді. Геотуризмнің өте танымал саласы тау жыныстарын, минералдарды және қазбаларды жинау. Туризмнің даму тарихынан оның қоршаған ортаға тигізетін кері әсеріне көптеген мысалдар келтіруге болады. Теріс әсердің тағы бір мысалы - геотуристердің Айдаһар үңгірлеріндегі сталактиттер мен сталагмиттерді жоюы. Әдетте,

туризмнің жағымсыз салдары ұйымдастырылмаған туристермен байланысты, сондықтан туризмнің тұрақты түрі ретінде геотуризм туралы айтатын болсақ, онда шағын топтардың ұйымдастырылған туристік қызметі үшін жағдай жасау қажет.

Қорытынды

Зерттеуде туризмнің тұрақты түрі ретінде геотуризмнің теориялық аспектілері зерттелді. Соңғы 28 жыл ішінде шетелде білім беру тәжірибесінде де, ғылымда да қолданылған «геотуризм» анықтамаларының тізімі ұсынылды. 1995-2000 жылдар аралығындағы ғылыми жарияланымдарда Еуропалық геотуризм мектебін дамытудың айқын бағыты байқалады, оның басты мақсаты геозиттер мен геоморфозиттерді геоконсервациялау болды. 2000 жылдан бастап мерзімді басылымдарда геотуризмнің неғұрлым жалпы анықтамалары оның ерекшеліктерін көрсетпей, аумақты бұрынғы қалпында сақтау қажеттігін, әсер ету экономикасына сілтеме жасай отырып, пайда табу қажеттілігін көрсете бастады. 2011 жылдан бастап геологиялық және географиялық тәсілдер геотуризм мен тұрақты туризм арасындағы байланысты көрсетеді. Практикалық тәжірибеге сүйене отырып, Қытайдың геотуризм ғылыми мектебі пайда болады. Сондай-ақ бұл термин Қазақстан ғалымдары арасында үлкен танымалдылыққа ие болмағанын және ол тұрақты дамумен байланысты ерекшеліктерді көрсетпейтінін атап өткен жөн. Бірақ қалыптасқан теориялық және әдістемелік негізге қарамастан, геотуризм саласындағы теоретиктер мен практиктер оның әрбір түрі өз қызметінде тұрақтылық критерийлерін ескеру үшін әлі де көп күш салуы керек.

Әдебиет:

1. Хозе Т.А. К истории геотуризма: Определения, прошлое и будущее // История геоконсервации / К. Бурека, К. Проссера. - Бат: Геологическое общество, 2008. 37-60 с.
2. Гвоздецкий Н.А., Голубчиков Ю.Н. Горы. - М.: Мысль, 1987. - 400 с.
3. Гвоздецкий Н.А. Карст. - М.: Мысль, 1981. - 214 с.
4. Ливеровская Т.Ю., Пикуленко М.М. Взаимодействие науки и общества в пространстве естественнонаучного музея США // Жизнь Земли. 2020. Т. 42, № 4. 451-464 с. DOI: 10.29003/m1774.0514-7468.2020_42_4/451-464.
5. Иванов А.В., Снакин В.В., Яшков И.А., Сочивко А.В. Геологический след человека: совместная выставка Музея землеведения МГУ и Музея естествознания СГТУ // Жизнь Земли. 2019, т. 41, № 2. 184-196 с.
6. Дуулинг Р. К., Ньюсом Д. Направления геотуризма – воздействие на посетителей и соображения по управлению сайтом // Чешский журнал туризма. 2017. 6 (2). 111-129 с.
7. Кружалин В.И., Симонов Ю.Г., Симонова Т.Ю. Человек, общество, рельеф: Основы социально-экономической геоморфологии. - М.: Диалог культур, 2004. – 120 с.
8. Паницца М., Пьяченце С. Культурная геоморфология и георазнообразие // Геоморфозиты / под ред. Э. Рейнарда, Г.Р.-Б. Паолы Коратца. - Мюнхен (Германия): Verlag доктора Фридриха Пфейля, 2009. - 35-48 с.
9. Симонов Ю.Г., Конищев В.Н., Лукашов А.А., Мысливец В.И., Никифоров Л.Г., Рычагов Г.И. Учение о морфолитогенезе и его месте в географической науке // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География. 1998. № 4. 41-54 с.
10. Эррера-Франко Г., Монтальван-Бурбано Н., Каррион-Мера П., Аполло-Резня Б., Джая Монтальво М. Тенденции исследований в геотуризме: библиометрический анализ с использованием базы данных Scopus // Науки о земле. 2020. 10 (379). 1-30 с. DOI 10.29003/m2441.0514-7468.2020_43_3/368-376
11. Хозе, Т.А. К истории геотуризма: определения, прошлое и будущее. - Лондон: Геологическое общество, 2008. - 37 с.
12. Туртелло Дж.Б. Геотуризм для Вашего сообщества. Проекты National Geographic, 2000. - 2 с.
13. Стоукс А., Кук С. и Дрю Д. Геотуризм: новая тенденция в путешествиях. - 2003.
14. Джойс Б. Геоморфологические объекты и новый геотуризм в Австралии. - 2006. <http://web.earthsci.unimelb.edu.au/Joyce/heritage/geotourosMReviewwebj.htm>

15. Мегерле Х. Геохарактеристика и геотуризм в регионах с потухшим вулканизмом в Германии; исследование юго-западной Германии совместно с ЮНЕСКО Глобал Геопарк Швабский Альб. Науки о земле; 2020. 10 (11), 445 с. <https://doi.org/10.3390/geophysicalcode10110445>
16. Туртелло Ж.Б. Геопарки ЮНЕСКО - разъяснение геотуризма. 2011. 16 с. [https://voices.nationalgeographic.org/2011/11/16/ ЮНЕСКО-геопарки-объятия-геотуризм](https://voices.nationalgeographic.org/2011/11/16/ЮНЕСКО-геопарки-объятия-геотуризм).
17. Хозе Т.А. Геотуризм и геоохрана. Геонаследие. 2012. 4. 1-5 с. [https://www.researchgate.net/publication/ 257780824](https://www.researchgate.net/publication/257780824).
18. Доулинг Р.К. Глобальный геотуризм: формирующаяся форма устойчивого туризма. Чешский Журнал туризма. 2013. 2(2). 59-79 с.
19. Душинский Ф. Рецензии на книгу "Справочник по геотуризму", Geologos. 2021. 27, 2: 135-136 pp. DOI: 10.2478/logos-2021-0014
20. Рубан Д.А. Геология для профессионалов индустрии туризма и гостеприимства. – Ростов-н/Д: ООО «ДГТУ-Принт», 2018. - 81 с.
21. Голубчиков Ю.Н., Кружалин В.И. Геотуризм как новый объект исследований в науках о земле // Жизнь Земли. 2021. № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/geoturizm-kak-novyy-obekt-issledovaniy-v-naukah-o-zemle>
22. Зайцева А.И. Роль геологических парков в развитии геологического туризма // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. География. Геология. 2020. № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-geologicheskikh-parkov-v-razvitiigeologicheskogo-turizm>

References:

1. Jose T.A. On the history of geotourism: Definitions, past and future // History of geoconservation / ed. K. Burek, K. Prosser. - Bath: Geological Society, 2008. - 37-60 pp.
2. Gvozdetzky N.A., Golubchikov Yu.N. Mountains. - M.: Mysl, 1987. - 400 p.
3. Gvozdetzky N.A. Karst. - M.: Mysl, 1981. - 214 p.
4. Liverovskaya T.Yu., Pikulenko M.M. Interaction of science and society in the space of the US Natural Science Museum // Life of the Earth. 2020. Vol. 42, No. 4, 451–464 pp. DOI: 10.29003/ m1774.0514-7468.2020_42_4/451-464.
5. Ivanov A.V., Snakin V.V., Yashkov I.A., Sochivko A.V. Geological trace of man: a joint exhibition of the Museum of Geography of Moscow State University and the Museum of Natural Science of SSTU // Life of the Earth. 2019, vol. 41, no. 2. 184-196 pp
6. Dowling R.K., Newsome D. Geotourism destinations – impact on visitors and site management considerations // Czech Journal of Tourism. 2017. 6 (2). 111-129 pp.
7. Kruzhalin V.I., Simonov Yu.G., Simonova T.Yu. Man, society, relief: Fundamentals of socio-economic geomorphology.
8. Panizza M., Piacente S. Cultural geomorphology and geodiversity // Geomorphosites / ed. E. Reynard, G.R.-B. Paola Coratza. Munich (Germany): Verlag Dr. Friedrich Pfeil, 2009. 35-48 pp.
9. Simonov Yu.G., Konishchev V.N., Lukashov A.A., Myslivets V.I., Nikiforov L.G., Rychagov G.I. The doctrine of morpholithogenesis and its place in geographical science // Vestn. Moscow un-ta. Ser. 5. Geography. 1998. No. 4. 41–54 pp.
10. Herrera-Franco G., Montalvan-Burbano N., Carrion-Mera P., Apollo-Reznaya B., Jaya Montalvo M. Research trends in geotourism: bibliometric analysis using the Scopus database // Geosciences. 2020. 10 (379). 1-30 pp. DOI: 10.3390/geosciences10100379.
11. Jose, T.A. On the history of geotourism: definitions, past and future. - London: Geological Society, 2008. - 37 pp.
12. Tourtello J.B. Geotourism for your community. National Geographic projects, 2000. - 2 p.
13. Stokes A., Cook S. and Drew D. Geotourism: the new trend in travel. - 2003.
14. Joyce B. Geomorphological objects and new geotourism in Australia. - 2006. <http://web.earthsci.unimelb.edu.au/Joyce/heritage/geotourosmReviewwebj.htm>
15. Megerle H. Geocharacteristics and geotourism in regions with extinct volcanism in Germany; exploration of southwestern Germany in collaboration with UNESCO Global Geopark Swabian Alb. Geosciences; 2020. 10 (11), 445 p. <https://doi.org/10.3390/geophysicalcode10110445>
16. Tourtello J.B. UNESCO Geoparks - geotourism explained. 2011. 16 p. [https://voices.nationalgeographic.org/2011/11/16/ UNESCO-geoparks-embraces-geotourism](https://voices.nationalgeographic.org/2011/11/16/UNESCO-geoparks-embraces-geotourism)
17. Hose, T.A. Editorial: Geotourism and geoconservation. Geoheritage. 2012. 4. 1–5 pp. [https://www.researchgate.net/publication/ 257780824](https://www.researchgate.net/publication/257780824)

18. Dowling R.K. Global geotourism: An emerging form of sustainable tourism. *Czech Journal of Tourism*. 2013. 2(2). 59–79 pp.
19. Duszyński F. Book reviews Handbook of geotourism, Geologos. 2021. 27, 2. 135–136 pp. DOI: 10.2478/logos-2021-0014
20. Ruban D.A. Geology for professionals of the tourism and hospitality industry. – Rostov-n/A: LLC "DSTU-Print", 2018. - 81 p.
21. Golubchikov Yu.N., Kruzhalin V.I. Geo tourism as a new object of research in the Earth sciences // *Life of the Earth*. 2021. № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/geoturizm-as-a-new-object-of-research-in-earth-sciences>.
22. Zaitseva A.I. The role of geological parks in the development of geological tourism // *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Crimean Federal University. Geography. Geology*. 2020. № 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/rolgeologicheskikh-parkov-v-razvitiigeologicheskogo-turizm>